

Wojciechowski, Mieczysław

"Politik und Landwirtschaft in Ostpreussen 1919-1930. Untersuchung eines Strukturproblems in der Weimarer Republik", Dieter Hertz-Eichenrode, Köln und Opladen 1969 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 90-92

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DIETER HERTZ-EICHENRODE, *POLITIK UND LANDWIRTSCHAFT IN OSTPREUSSEN 1919—1930. UNTERSUCHUNG EINFES STRUKTURPROBLEMS IN DER WEIMARER REPUBLIK. KÖLN UND OPLADEN 1969, ss. 352.*

Książka Dietera Hertz-Eichenrodego stanowi próbę całościowego spojrzenia na problematykę polityczną i gospodarczą Prus Wschodnich w latach 1919—1930 w powiązaniu z polityką władz centralnych Republiki Weimarskiej wobec swoich terenów granicznych (*Grenzgebiete*), w tym także wobec Prus Wschodnich. Praca składa się z czterech części, z których pierwsza traktuje o zagadnieniach politycznych, natomiast trzy pozostałe o gospodarce Prus Wschodnich, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków w rolnictwie.

W części pierwszej pracy (*Zur politischen Geschichte Ostpreussens nach dem ersten Weltkrieg*, ss. 1—98) autor zajął stanowisko wobec wydarzeń politycznych rozgrywających się w Prusach Wschodnich w omawianym okresie, które stanowiły odbicie przemian zachodzących w życiu politycznym całego państwa niemieckiego. Wiele sformułowań podanych przez autora w tej części pracy budzi wątpliwości i pozostaje w rażącej sprzeczności z wynikami badań polskich historyków. Do problemów kontrowersyjnych należy zaliczyć stanowisko D. Hertz-Eichenrodego wobec I wojny światowej i powrotu do Polski Wielkopolski i Pomorza. Eichenrode, rozpatrując genezę I wojny światowej, nie dostrzega roli imperializmu niemieckiego w rozpętaaniu wojny i stąd też dochodzi do przekonania, że postanowienia traktatu wersalskiego były dla rządu Rzeszy „jazzmem” (*Joch*, s. 10), nałożonym przez zwycięską koalicję. Wychodząc z takiego założenia, powrót Pomorza do Polski został rozpatrzony jedynie w kontekście oddzielenia Prus Wschodnich od ziem Republiki Weimarskiej. Jest rzeczą godną odnotowania, że autor omawianej pracy nie zajmuje stanowiska wobec polskich żądań terytorialnych na północy i zachodzie, uzasadnionych bezsporną polsnością tych ziem, zagrabionych przez Prusy na mocy traktatów rozbiorowych. Autor rozpatruje stosunki narodowościowe w Prusach Wschodnich w świetle danych spisowych z XX wieku, co oznacza de facto afirmację wielkiej germanizacji ludności polskiej tego regionu.

Wątpliwości budzi także postawa wobec plebiscytu na Powiślu, Warmii i Mazurach w 1920 roku (ss. 14—15). Autor skupił maksymalną uwagę na wynikach liczbowych plebiscytu, wybitnie niekorzystnych dla strony polskiej. Jego zdaniem, plebiscyt nastąpiłby możliwie aktywizacji *die Stärke, der aus einer jahrhundertelangen staatlichen, kulturellen und wirtschaftlichen Gemeinschaft erwachsenen Bände* (s. 14). Zdziwienie budzi fakt, że autor, znając literaturę polską w tej sprawie (w wykazie literatury występuje praca Zygmunta Lietza o plebiscycie), ani słowem nie wspominał — chociażby na zasadzie *relata refero* — o nadużyciach dokonywanych przez stronę niemiecką na niekorzyść ludności polskiej. Nadużycia te były przedmiotem specjalnych protestów polskich składanych w Międzysojusznicznej Komisji w Olsztynie bądź też w Radzie Pięciu w Paryżu¹.

Kolejny podrozdział poświęcony został problemom komunikacji tranzytowej z Prus Wschodnich do Niemiec przez terytorium województwa pomorskiego. Dla ziem województwa pomorskiego zastosowano tu określenie *der polnische Korridor*, które wyrosło w Niemczech na fali agitacji antypolskiej i rewizjonistycznej i było powszechnie używane w propagandzie hitlerowskiej. Omawiany podrozdział zawiera polemikę z tymi tendencjami w propagandzie antypolskiej, które wiązały oddzielenie Prus Wschodnich od Niemiec z ograniczeniem suwerenności państwa niemieckiego (s. 16). Autor uważa, że powyższe twierdzenia nie są zgodne z prawdą, tym bardziej że zarówno artykuł 89 traktatu wersalskiego, jak i porozumienie polsko-niemieckie z 21 kwietnia 1921 roku w sprawie tranzytu niemieckiego przez Pomorze, zabezpieczyły Prusy Wschodnie przed „samowolą Polski” (*Willkür Polens*, s. 16).

Nie do przyjęcia są także rozważania na temat podziału etnicznie polskiej ludności Prus Wschodnich na kilka grup. Sprawę tę po raz pierwszy podejmuje autor na stronie 15, stwierdzając istnienie w Prusach Wschodnich Polaków i Mazurów. Problematyka ta została rozwinięta w podrozdziale *Die nationale Propaganda im Grenzgebiet* (ss. 48—51), gdzie dokonano charakterystyki liczebnej ludności polskiej

¹ Z. Lietz, *Plebiscyt na Powiślu, Warmii i Mazurach w 1920 roku*, Warszawa 1958, s. 242.

w Prusach Wschodnich. Na podstawie spisu ludności z 1925 roku autor stwierdza istnienie w Prusach Wschodnich następujących grup narodowościowych: używających języka polskiego jako ojczystego (*Muttersprache*) — 20 000 osób; używających języka polskiego i niemieckiego — 24 000 osób; używających języka mazurskiego (sic!) — 50 000 osób; używających języka mazurskiego i niemieckiego — 31 000 osób (s. 48). W powyższych stwierdzeniach zdziwienie budzi nie tylko fakt istnienia „języka mazurskiego”, który, jak wiadomo, jest dialektową odmianą języka polskiego, ale przede wszystkim niska liczba ludności etnicznie polskiej, zamieszkującej Prusy Wschodnie. Dane liczbowe przytoczone przez D. Hertz-Eichenrodego pozostają w rażącej sprzeczności z ustaleniami Wojciecha Wrzesińskiego. Ten ostatni zbadał ponad wszelką wątpliwość, że niemieckie dane spisowe nie oddają w sposób adekwatny liczby ludności polskiej w Prusach Wschodnich i w innych rejonach Republiki Weimarskiej. W. Wrzesiński podaje liczbę ludności polskiej w dwóch szacunkach (minimalnym i maksymalnym) i przyjmuje, że w okresie międzywojennym liczba ludności polskiej w Prusach Wschodnich wynosiła od 380 000 do 570 000 osób². Przedstawione przez W. Wrzesińskiego dane zasługują na pełną akceptację, uwzględniają bowiem kilka dodatkowych elementów, mających decydujący wpływ na określenie liczby ludności polskiej na terytorium państwa niemieckiego³. Autor recenzowanej pracy krytykuje wprawdzie dane W. Wrzesińskiego, określając je jako *weitgehend fiktiv*, ale jest to zarzut gołosłowny, gdyż autor jako jedyny swój argument przytacza dane niemieckiego spisu ludności (s. 48).

Jest rzeczą godną podkreślenia, że na następnej stronie omówione zostały te posunięcia strony niemieckiej, które miały służyć umacnianiu się niemieczyny na terenach zamieszkałych przez ludność polską. Działalność na tym polu rozwijała głównie organizacja *Ostdeutscher Heimatdienst* (siedziba w Olsztynie, Tyłży, w Prusach Zachodnich), dysponująca dość znacznymi środkami finansowymi (w roku 1925 — 140 000 marek, w latach 1928 i następnych — 245 000 marek). *Ostdeutscher Heimatdienst* miała za zadanie popierać miejscową ludność niemiecką (między innymi poprzez działalność kulturalną), aby w ten sposób *den polnischen Ambitionen den Boden zu entziehen* (s. 50).

Spśród innych zagadnień podnoszonych w pierwszej części recenzowanej pracy wymienić należy dążenia separatystyczne występujące w Prusach Wschodnich w latach 1919—1923, genetycznie powiązane z planem utworzenia *Oststaat* w 1919 roku, jako próby obejścia niekorzystnych dla Niemiec decyzji traktatu wersalskiego w sprawie pruskich prowincji wschodnich. Plany separatystyczne układane w Prusach Wschodnich w początkowych latach dwudziestolecia międzywojennego są także interesującym przyczynkiem do niedokończonego procesu integracji ziem państwa niemieckiego w obrębie Rzeszy Cesarskiej, zapoczątkowanego w 1871 roku.

Część pierwszą pracy zamykają interesujące rozważania na temat działalności politycznej kolejnych naczelnych prezydentów Prus Wschodnich (Adolfa Batockiego, Augusta Winniga i Ernsta Siehra), prezydentów czterech regencji wchodzących w skład prowincji oraz landratów. Spśród partii politycznych działających w Prusach Wschodnich autor na pierwszym miejscu wymienia *Deutschnationale Volkspartei*, która do 1930 roku posiadała największe wpływy na omawianym terenie. Stosunkowo mało miejsca poświęcił autor *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD), głównie zaś *Kommunistische Partei Deutschlands* (KPD) — partiom, które w Prusach Wschodnich miały dość znaczne wpływy. Dowodzą tego wybory do *Reichstagu* w listopadzie 1932 roku, kiedy to na listy *Kommunistische Partei Deutschlands* padło łącznie 148 276 głosów, na *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* — 211 957, natomiast na *Centrum* — 79 902 głosy (s. 71). Dość dużo uwagi poświęcono także narastaniu wpływów NSDAP w Prusach Wschodnich w ostatnich latach przed przejściem władzy przez Hitlera.

Jak już wspomniano, części II, III i IV traktują o zagadnieniach gospodarczych

² W. Wrzesiński, *Ruch polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920—1939*, Poznań 1963, s. 24; tenże, *Polski ruch narodowy w Niemczech 1922—1939*, Poznań 1970, s. 29.

³ W. Wrzesiński, *Polski ruch narodowy*, ss. 25—33, gdzie autor uzasadnił swoją metodę obliczania szacunków ludności polskiej w Republice Weimarskiej, w tym także w Prusach Wschodnich.

Prus Wschodnich, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji w rolnictwie. W części III, zatytułowanej *Bevölkerung und Wirtschaft in Ostpreussen* (ss. 99—158), uwzględnione zostały następujące problemy: stosunki ludnościowe, układ komunikacyjny, handel, przemysł wraz z zagadnieniem industrializacji Prus Wschodnich, stosunki kredytowe, struktura gospodarstw wiejskich, warunki naturalne rolnictwa prowincji (klimat, gleba), produkcja rolnicza i hodowlana, dochodowość gospodarki rolnej oraz jej zadłużenie. Spośród spraw poruszonych w tej części pracy na uwagę zasługują ustalenia autora na temat ucieczki ludności z Prus Wschodnich do innych części Niemiec (*Landflucht*) oraz zdecydowanego udziału wielkiej własności ziemskiej w rolnictwie tego terenu. Autor stwierdza, że mimo akcji podejmowanych przez władze prowincji (między innymi kolonizacja wewnętrzną), nie udało się do roku 1930 zlikwidować zjawiska ucieczki ludności z Prus Wschodnich. Według danych prasy królewieckiej, jedynie w okresie od 1 września 1923 roku do 16 czerwca 1925 roku opuściło Prusy Wschodnie 160 000 osób (s. 108). Strukturę gospodarstw wiejskich prowincji doskonale ilustruje tabelka na stronie 134. Wynika z niej między innymi, że wielkie gospodarstwa rolne o powierzchni powyżej 100 ha obejmowały 50,6% ogólnej powierzchni użytków rolnych w Prusach Wschodnich.

Ostatnie dwie części pracy stanowią ilustrację wysiłków podejmowanych przez rządzący Republiką Weimarskiej dla uzdrowienia sytuacji w rolnictwie wschodniopruskim. W części III pt. *Die staatliche Förderung Ostpreussens von 1891 bis 1927* (ss. 159—216) przedstawiono kolejno: początki pomocy państwowej dla rolnictwa Prus Wschodnich w latach 1891—1908, problem rolnictwa Prus Wschodnich w I wojnie światowej, pomoc państwowa w latach 1919—1925 wraz z *Ostpreussenprogramm* z 1922 roku, tak zwany *Sofortprogramm* z 1926 roku oraz *Grenzhilfe* z 1927 roku. Kwoty asygnowane na rozwój rolnictwa w Prusach Wschodnich były bardzo wysokie. Dowodzą tego na przykład sumy przekazane do dyspozycji Prus Wschodnich jako tak zwany *Sofortprogramm* z 1926 roku (do połowy lutego 1927 roku przekazano 8 445 000 marek w ramach *Verwaltungsprogramm* i 8 650 000 marek kredytów, s. 192) oraz *Grenzhilfe* z 1927 roku (3 250 000 marek oraz 5 000 000 marek w ramach *Sonderfond*, s. 206).

Podobnie problematyki dotyczy część IV pracy zatytułowana *Die Ostpreussenhilfe von 1928 und 1929* (ss. 217—338). Realizując akcję *Ostpreussenhilfe* główny nacisk położono na uzdrowienie sytuacji w zakresie zadłużenia rolnictwa Prus Wschodnich poprzez konwersję długów, tj. przekształcenie długów krótkoterminowych w długoterminowe (*Umschuldung*) oraz uchronienie wschodniopruskiego rolnictwa przed zbliżającym się kryzysem. Do końca 1930 roku przeznaczono na *Ostpreussenhilfe* 108 500 000 marek (s. 254). Ważną rolę przy właściwym realizowaniu celów narzuconych przez *Ostpreussenhilfe* odegrał specjalnie w tym celu ustanowiony w 1929 roku *Staatskommissar zur Stützung des ostpreussischen Gütermarkts* (ss. 285—300).

Lektura trzech ostatnich części recenzowanej pracy skłania do refleksji na temat chronicznych trudności gospodarczych, z jakimi borykało się rolnictwo Prus Wschodnich w latach 1920—1930. W tej sytuacji pomoc finansowa świadczona przez Republikę Weimarską przyczyniała się nie tylko do stabilizacji gospodarczej tej prowincji, lecz była także ważnym elementem politycznym, wiążącym Prusy Wschodnie z państwem niemieckim.

Mieczysław Wojciechowski

LEKSYKON POLACTWA W NIEMCZECH. WYDANIE FOTOTYPICZNE. INSTYTUT SŁA-SKI W OPOLU. WARSZAWA — WROCŁAW 1973, PWN, ss. XVIII+636.

Niecodzienne były dzieje *Leksykonu Polactwa w Niemczech*, i te sprzed II wojny światowej, i te powojenne. Długo musiano czekać, by wreszcie w pełnej zachowanej formie mógł dotrzeć na półki księgarskie słownik pamiętek polskości w państwie niemieckim okresu międzywojennego.

Przekonanie, iż rządy Adolfa Hitlera prowadzą do nowej wojny, w wyniku której nastąpi regulacja granic, a Polska znajdzie się wśród zwycięzców Niemiec —